

Arnhem's alternatief voor broedplaatsen

Arnhem kent weinig broedplaatsen, maar wel actieve kunstenaarsinitiatieven en culturele hotspots. Tot die conclusie kwam het publiek dat op 9 september op Kunstwerkplaats Schuytgraaf het forum met vertegenwoordigers van vijf Arnhemse initiatieven bijwoonde. Sinds het woord 'broedplaats' is toegeëigend door ambtelijke diensten en bureaus, die in opdracht van de gemeente broedplaatsen uit de grond stampen, zoals in Amsterdam het geval is, is het woord besmet geraakt. Het wordt geassocieerd met het inzetten van kunstenaars als instrument om de cohesie in sociaal zwakkere wijken te verbeteren, om de rafelranden van de stad te fatsoeneren, kortom om verwaarloosde gebieden nieuw sociaal-cultureel en economisch leven in te blazen. Of zoals Charles Landry het zegt in *The Creative City: A Toolkit for Urban Innovators* (2000): kunstenaars zijn regenerators, explorers, kickstarters van gentrificatieprocessen. Maar wil de kunstenaar wel geassocieerd worden met gentrificatieprocessen? Wil men zich laten gebruiken voor deze doeleinden? Deze vragen kwamen aan de orde tijdens forum, dat op initiatief van Open Monumentendag Arnhem plaatsvond. Hiermee werd invulling gegeven aan één van de subthema's van Open Monumentendag dit jaar: buitenlui - naast boeren en burgers.

Tijdens het forum werden de vijf panelleden voorgesteld als 'buitenlui' met verwijzing naar mensen die in een ver verleden rechteloos waren en een rondreizend bestaan leidden. Dit in tegenstelling tot de burgers en boeren. Hoewel vogelvrij, bood hun risicovolle leven tegelijkertijd een zekere vrijheid en autonomie. Is dat niet wat kunstenaars aanspreekt die een vrijstaat oprichten, een werkplaats, een culturele enclave, ook al moeten ze die bij wijze van spreken 'morgen' weer ergens anders opzetten? Kunstenaars op zoek naar goedkope atelierruimte zijn altijd gewend geweest aan gedwongen verhuizingen. Zeker beeldhouwers, zoals op Kunstwerkplaats Schuytgraaf, die veel ruimte nodig hebben, en vaak in loodsen of in de open lucht werken. Hoewel deze situatie al decennia lang bestaat, roept de nieuwe, in veel steden populaire tendens van broedplaatsen nieuwe vragen op en laat kunstenaars en vormgevers vooral voelen dat ze onvrijwillig de wegbereiders zijn geworden voor de vestiging van meer welgestelde mensen. Veel kunstenaars van nu, of ze nu uit zijn op goedkope atelierruimte of in collectief verband proberen bottom-up een initiatief op te zetten, belanden in een schizofrene situatie. Hun kwaliteiten als wegbereiders, zelfs als quasi neo-liberale modelburgers, die creatief, probleemoplossend en flexibel zijn, daarnaast out of the box kunnen denken, worden gebruikt, soms zelfs geroemd, maar de grens tussen gebruik en misbruik is vaak uiterst dun. Kunstenaars realiseren zich vaak onvoldoende dat zonder hen er geen broedplaatsen zouden zijn. Misleid als ze worden door stedelijke ontwikkelaars die met groot elan broedplaatsen lanceren alsof het allemaal aan hun creativiteit te danken is. Intussen verandert er weinig in de financiële situatie van de kunstenaar, terwijl andere partijen er wel bij varen. De kunstenaar legt zich erbij neer en gaat, zodra het - altijd tijdelijke - contract afloopt, weer op zoek naar een nieuwe werkruimte.

Voor het forum waren vijf onderling heel verschillende Arnhemse initiatieven door Open Monumentendag benaderd. Kunstwerkplaats Schuytgraaf, dat als gastheer op deze middag fungeerde, is primair een woon- en werkgemeenschap van beeldhouwers. Code Rood is de organisatie die op Buitenplaats Koningsweg tot voor kort op één zaterdag in de maand een breed opgezet cultureel programma organiseerde. Coehoorn Centraal, een initiatief van twee Arnhemmers, beheert een terrein tussen station en stadscentrum bestaande uit een conglomeraat van zeven panden die vijf jaar geleden nog leegstonden; het is uitgegroeid tot een alternatief ondernemersproject. Motel Spatie is ontstaan uit Locatie Spatie en wordt nu vooral geassocieerd met een Artist in Residence programma, maar is meer dan

dat; het is gehuisvest in de naoorlogse woonwijk Presikhaaf. Tot slot Vrijstaat Thialf, een ontmoetingsplek voor bewoners van twee oude stadswijken van Arnhem, Het Broek en het Spijkerkwartier, met een bouwspeelplaats en een brasserie.

Ten tijde van het forum verkeerden drie van de vijf initiatieven in onzekerheid wat hun toekomst betrof. Kunstwerkplaats Schuytgraaf weet dat het binnen één jaar moet vertrekken. Code Rood bezint zich op een nieuwe toekomst, nu de kunstenaars Buitenplaats Koningsweg hebben verlaten en projectontwikkelaars het terrein gaan ontwikkelen. Ook de toekomst van Coehoorn Centraal, de derde deelnemer, was ten tijde van het forum onzeker; inmiddels is er met de Gemeente Arnhem overeenstemming bereikt en zal het doorgaan op de bekende locatie met het faciliteren van meest jonge (culturele) ondernemers. Motel Spatie zit voorlopig nog goed op haar locatie in Presikhaaf en ook Vrijstaat Thialf kan rustig doorgaan met het uitvoeren van plannen om het Thialf terrein verder cultureel en sociaal in te vullen, waarbij de aandacht de komende jaren vooral gericht zal worden op jongeren en ouderen. De geschiedenis van deze vijf initiatieven verklaart voor een deel hoe zij zich zelf nu zien en hoe zij in de discussie staan over broedplaatsen als instrument van stedelijke vernieuwing.

Van deze vijf initiatieven is Vrijstaat Thialf de oudste, tenminste als de voorgeschiedenis van 'de Vrijstaat' wordt meegenomen. Deze geschiedenis werd geactualiseerd toen twee Arnhemmers, Erik Vos en Richard Derks, negen jaar geleden een prijsvraag wonnen om een toegang te ontwerpen voor dit terrein. De prijs was in het leven geroepen door de jubilerende Dullertsstichting. Deze stichting, genoemd naar Willem Hendrik Dullert (1817-1881), jurist, lid en voorzitter van de Tweede Kamer, is in 1882 opgericht om zijn erfenis te besteden aan goede doelen. Dullert, en later de stichting hebben veel voor Arnhem betekend. De prijs werd gebruikt om een nieuwe entree te maken voor het oude zwembad Thialf terrein. Het zwembadgebouw werd gerenoveerd en het omliggende terrein ontwikkeld. Voor de Vrijstaat werd een grondwet geschreven door het Stedelijk Gymnasium, een vlag ontworpen door leerlingen van de Hugo de Groot school en een volkslied gecomponeerd door Andries van Rossem. Sinds de oprichting van de Vrijstaat wordt een krant uitgegeven; nieuwe edities verschijnen nog steeds. Elk jaar is er een samenkomst van alle buurtbewoners rond een kerstboomverbranding. De Vrijstaat huurt het gebouw van de gemeente en verhuurt het commercieel door aan de uitbater van een brasserie op het terrein. Zo rendeert het Dullertgeld om leuke dingen te doen op Thialf. En dit alles om de sociale cohesie te bevorderen op deze plek waar bewoners van twee wijken met een andere bevolkingssamenstelling elkaar treffen.

Niet alleen Vrijstaat Thialf in naam en geschiedenis herinnert aan tegenculturele bewegingen. Ook de Kunstwerkplaats Schuytgraaf en Motel Spatie hebben beide banden met de kraakbeweging. Vijfentwintig jaar geleden kraakte de Kunstwerkplaats (KW 37) enkele panden op een voormalig militair terrein aan de Koningsweg in Arnhem. Er was behoefte aan werkruimte voor beeldhouwers, iets waarin de SLAK, de organisatie die in Arnhem en omgeving ateliers aanbiedt, niet kon voorzien. Na jaren daar gevestigd geweest te zijn, moest KW 37 verhuizen, wederom naar een militaire locatie, de Saksen Weimar kazerne. Inmiddels zit men al weer acht jaar op Schuytgraaf, de voorlopig laatste grote nieuwbouwwijk in Arnhem Zuid. Er wordt niet alleen op Kunstwerkplaats Schuytgraaf gewerkt, maar ook gewoond. Diverse randactiviteiten, in samenwerking met onder andere ArtEZ en het op kunsteducatie gerichte Kunstbedrijf, maakt dat de werkplaats zichtbaar is voor de wijkbewoners. Motel Spatie is onder de naam Locatie Spatie tien jaar geleden gestart. Aanleiding was de sloop van zestig ateliers en de confrontatie met grote leegstand. Er was dringend behoefte aan herhuisvesting en vanwege de leegstand en het

kraakverbod zocht men naar een 'beschikbare' en geschikte ruimte, waar in eerste instantie de kunstenaars die in de wijk geworteld waren geraakt, konden werken. Er werd nadrukkelijk niet gekozen voor huren of voor anti-kraak. Het oog viel op een leegstaand jongeren centrum, waar het samen met een al bestaande Turkse muziekschool introk; zo ontstond al snel een levendig cultuurcentrum met ongeveer 200 bezoekers per week. Toen het pand na twee jaar gesloopt moest worden, is men verhuist naar een garage waar ze anderhalf jaar hebben gezeten om vandaar, na veel protest, te vertrekken naar de veel stabielere situatie van een in 1965 gebouwde openbare bibliotheek in Presikhaaf. Voor de naam Motel Spatie is gekozen toen een Artist in Residence programma gestart werd, met behulp van een nieuwe gemeentelijk subsidie. Sindsdien is Motel Spatie in toenemende mate internationaal actief. Behalve reguliere activiteiten zoals de vrijdagmaaltijd voor ieder die maar wil, is het ook een centrum geworden voor Zinecultuur en de huisvesting van een collectie van 1200 in kleine oplage gekopieerde Zines.

Code Rood was zoals gezegd tot voor kort verbonden met Buitenplaats Koningsweg om op het terrein waar kunstenaars gehuisvest waren eens per maand een cultureel programma aan te bieden, verspreid over het hele, voormalig militaire terrein. In het culturele programma werden al bestaande culturele activiteiten geïntegreerd, zoals boekpresentaties. Verder zijn er steeds kleine tentoonstellingen - naar schatting zo'n 250 - en installaties te zien geweest.

Coehoorn Centraal bundelt op één locatie diverse culturele en economische activiteiten maar fungeert tevens door het kleine park en succesvolle eetcafé als een ontmoetingsplek voor diverse bevolkingsgroepen. De kantoorruimtes in de panden worden gehuurd van de gemeente en door de initiatiefnemers doorverhuurd aan startende ondernemers. Het plan dat recentelijk aan de gemeente is voorgelegd, behelst de verkoop van de kantoren tegen taxatieprijs. Dat plan kan nu uitgevoerd gaan worden.

Tijdens het forum tekende zich al snel een tweedeling af tussen aan de ene kant Coehoorn Centraal en aan de andere kant de vier overige initiatieven. Dit ondanks het feit dat ze ook veel gemeen hebben, zoals bestaansonzekerheid, de wens om voor de directe omgeving een rol te spelen op zowel sociaal als cultureel gebied en het gevoel allemaal ingesprongen te zijn op 'lege plekken' in de stad. Het woord 'ontmoetingsplek' viel ook vaak; één van de functies waarin ze zich allen herkenden. Alle initiatieven beschikken over horeca voorzieningen, van redelijk primitief tot alternatief huiselijk of eigentijds grootstedelijk. Ook hebben ze in theorie ongetwijfeld veel gemeen: als instelling of als bewoner/gebruiker behoren ze tot het precariaat, de klasse van free-lancers optima forma, niet armlastig per se maar wel kwetsbaar. Tegelijk zijn het onmisbare deelnemers aan een creatieve stad. Maar niemand wil zich als broedplaats profileren en daarmee als instrument van een nieuwe politiek.

In de loop van het gesprek werd steeds duidelijker dat het verschil hem vooral zit in de opstelling tot de gemeente en het economisch verkeer van deze tijd, het vastgoed inbegrepen. Hierbij speelt het zelfbeeld, dat wil zeggen het beeld dat de instellingen hebben van de rol die men kan maar vooral wil spelen in deze neo-liberale samenleving, een cruciale rol. In Coehoorn Centraal zijn kleine ondernemers gehuisvest, die hoewel ze zich willen onderscheiden, dat niet doen met een label als '(geëngageerde) autonomie', iets waarin de anderen zich in meer of mindere mate herkenden. De twee oprichters van Coehoorn Centraal, Paul de Bruijn en Peter Groot, zijn niet alleen de bedenkers van het veel geroemde format Coehoorn Centraal, maar ook degenen die gesprekken en op soms onconventionele manier, onderhandelingen voeren met de gemeente en andere partijen. Niet zonder succes zo bleek onlangs maar weer. Tijdens het forum maakte De Bruijn

duidelijk dat men niet van plan was veel water bij de wijn te doen waar het ging om het door hen bedachte toekomstscenario. Hoewel zij zich vijf jaar geleden hebben geconformeerd aan de afspraak dat Coehoorn Centraal een korte levensloop zou hebben, keken ze stilletjes wel verder. Als het in die vijf jaar bewezen zou hebben dat de buurt levendiger was geworden, dat er economisch goede dingen tot stand waren gebracht, dat zou men er toch moeten kunnen blijven! Dat moment van evaluatie is onlangs bereikt en hun eigen positieve ervaringen, die overigens breed gedeeld worden, zijn zo de inzet geworden van de onderhandelingen. Het zelfbewustzijn dat uit zijn woorden sprak werd door enkele sprekers uit het publiek als voorbeeld voorgehouden aan de vertegenwoordigers van de andere initiatieven. Dat de opstelling van de anderen verschilt is gemakkelijk te verklaren vanuit hun ontstaansgeschiedenis. Zoals de initiatiefnemer van Locatie en Motel Spatie Claudia Schouten duidelijk maakte: hun handelen wordt in belangrijke mate ingegeven door het krakersverleden, door hun kritische houding ten aanzien van leegstand en de speculatie met vastgoed. Ze wees erop dat de broedplaatsen van nu doorgaans gelegaliseerde krakerspanden zijn. Het zelfbewustzijn van Motel Spatie verbindt engagement aan de ene kant met behoud van autonomie aan de andere kant. Voor de kunstenaars op Kunstwerkplaats Schuytgraaf telt autonomie minder als een ideologisch waarde; het wordt eerder gezien als logische consequentie van een manier van leven. De bezoekers van het forum konden met eigen ogen zien hoe hier op een stukje ruwe natuur geleefd en gewerkt wordt, zonder dat de gebruikers zich al te veel bekommeren om maatschappelijke conventies. Wie het kent maar ook wie er voor het eerst rond loopt, raakt begeistert en wil mee strijden voor behoud. Vandaar ook de reactie uit het publiek: waarom moet dit weg als het nog steeds een bruisende plek is? Waarom slaafs tijdelijke contracten accepteren, waarom niet eisen dat men mag blijven zolang het initiatief van waarde is?

De discussie over broedplaatsen en gentrificatieprocessen is aangewakkerd door architectuurhistoricus Roel Griffioen met zijn recent gepubliceerde publicatie *De Frontlinie* (2017). De titel verwijst naar een militaristische term, overigens net als de term 'avant-garde', dat duidt op voorhoede is het een woord dat nu in een ander licht komt te staan. Frontlinie staat voor een gevechtlinie waar gestreden wordt tegen de status quo, tegen burgerlijkheid en voor behoud van creatieve ontplooiing. Griffioen baseert zijn analyse van de huidige situatie op hoe rond broedplaatsen kunst, stedelijke planning en economie met elkaar verbonden zijn geraakt. Hij richt zich vooral op Nederland, in het bijzonder Amsterdam waar Griffioen 'antikraak' gewoond heeft voordat hij naar Antwerpen verhuisde. Van de genoemde driedeling is de economie het belangrijkste, maar hoewel men zich dat realiseert, zien de gebruikers daar toch het liefst aan voorbij. Zij die gebruik maken van goedkope woon- en werkruimte, waaronder Griffioen zelf, sluiten hun ogen voor de consequenties op de langere termijn van de huurcontracten en - rechten die ze hebben geaccepteerd. Deze leiden uiteindelijk tot uitholling van de grondrechten van woon-, werkgelegenheid en culturele ontplooiing, zo concludeert Griffioen in een interview met Joram Kraaijeveld, inhoudelijk directeur van Platform BK, in *Metropolis M* (nr. 3, juni/juli 2017). In zijn boek en dit interview noemt Griffioen enkele Amsterdamse voorbeelden van gaten in de stad die, nadat kunstenaars er een tijd gewoond en gewerkt hadden, de aandacht van investeerders gingen trekken en vervolgens voor tientallen miljoenen euro's eigendom werden van vastgoedconglomeraten. In zijn boek trekt Griffioen het tegelijk breder door erop te wijzen dat de geschetste situatie tekenend is voor het neo-liberalisme. In termen van het thema van Open Monumentendag 'Boeren, burgers en buitenlui' zou je kunnen stellen dat terwijl de burger eertijds bescherming geboden werd in ruil voor gehoorzaamheid, iets wat niet gold voor

de buitenlui, ook de burger vandaag geconfronteerd wordt met een afname van bescherming en een toename van onzekerheid. Precariaat wijst zeker niet alleen op de economische maar ook op de existentiële kwetsbaarheid en de afhankelijkheid van de liefdadigheid van anderen.

Dit treft niet alleen de kunstenaar en vormgever, de buitenlui van nu, maar ook de freelancer en in de grote steden meer in het algemeen mensen in de lagere inkomensgroepen. Een recent rapport van het Centraal Bureau voor de Statistiek laat dit duidelijk zien. Het is pijnlijk dat de kunstenaar in dit proces voorgesteld wordt als een ideaaltypische neoliberale werknemer. Verhelderend is het interview dat Roel Griffioen had met Pascal Gielen, opgenomen in *De Frontlinie*. Gielen die eerder verbonden was aan de Rijksuniversiteit Groningen en daar leiding gaf aan het onderzoekscentrum Arts in Society, werkt inmiddels in Antwerpen waar hij hoogleraar is geworden aan het nieuwe Antwerp Research Institute for the Arts en waar hij een onderzoek leidt getiteld *Sustainable Creativity in the Post-Fordist City*. Gielen's opvatting raakt aan die van Luc Boltanski en Eve Chiapello die in hun in 1999 bij Gallimard uitgegeven boek *Le nouvel esprit du capitalisme* deze ontwikkeling al signaleerden. De afgelopen jaren zijn er talloze publicaties verschenen over dit onderwerp en het centrale begrip 'precariteit'; een aantal daarvan wordt in de essaybundel *De Frontlinie* genoemd (deze is te downloaden).

Terug naar Arnhem. Het Modekwartier wordt kort in *De Frontlinie* genoemd. Griffioen noemt het als een voorbeeld waarbij men én de leegstand heeft aangepakt én de volkswijk Klarendal een beter imago heeft gegeven. Volkshuisvesting vroeg hier aan vormgevers mee te denken over de mogelijkheden van de wijk. Dat heeft geresulteerd in de vestiging van tientallen bedrijfjes en winkels van modeontwerpers en product designers aan de hoofdwegen van Klarendal. Het ging hierbij om de hergebruik van bestaande panden tussen de huizen. Deze integratie is één van de kwaliteiten; het karakter van de wijk is niet aangetast maar er is wel veel levendigheid bij gekomen. Griffioen noemt het niet als voorbeeld van gentrificatie en dat lijkt mij juist, gezien de intentie en hoe het tot op heden is ingevuld. Het past ook zeker niet onder de noemer 'broedplaats', omdat hier nadrukkelijk gestreefd is naar een duurzame toevoeging aan de wijk. Bij Coehoorn Centraal, dat van veel recenter datum is, lag het initiatief en ligt de regie bij twee individuele personen. Dat onderscheidt Coehoorn Centraal eveneens van 'broedplaatsen'. Op kleine schaal profiteert Vrijstaat Thialf ook van een stadsbestuur dat koos voor toekomstbestendigheid en waardoor Thialf zich los heeft kunnen maken van de charitatieve oorsprong van zijn bestaan. Motel Spatie is tevreden over de huidige locatie, maar gaat verder in de wetenschap dat het een huurcontract met een opzegtermijn van drie maanden heeft. De Kunstwerkplaats en Code Rood blijven voorlopig de buitenlui die hun biezen gaan pakken.

De nadruk is gelegd op 'precariteit', maar de aanbeveling voor de toekomst moet zijn 'duurzaamheid'. Gielen spreekt van *Sustainable Creativity in the Post-Fordist City*. Dat kan niet anders dan een gezamenlijk project zijn waar meerdere partijen bij betrokken moeten worden. Het forum bracht instellingen bijeen die elkaar vaak nauwelijks kenden. Het zou voor de toekomst aan te bevelen zijn dat het niet bij deze ene gelegenheid blijft, maar dat het structureel tot een uitwisseling van ideeën en ervaringen komt; herkenbaar als netwerk en als discussieplatform. Een ander doel zou moeten zijn om anderen, waaronder zeker het lokaal bestuur, te overtuigen van de waarde van duurzame culturele initiatieven. Een langere termijn focus is daarbij een voorwaarde. Kortlopende contracten moeten taboe verklaard worden en de initiatieven moeten de tijd krijgen om zich te ontwikkelen en hun waarde voor de stedelijke cultuur te bewijzen. Een van de

kunstenars uit het publiek toonde zich tijdens het forum optimistisch: de stad Arnhem leent zich ervoor om tot een vooruitstrevend cultuurbeleid te komen gezien haar artistiek potentieel, maar ook omdat de lijnen in deze middelgrote stad kort zijn. Aan Arnhem om een alternatief alleen al voor het woord 'broedplaats' te bedenken.

Marga van Mechelen
18 november 2017

+++++++oorspronkelijke tekst+++**gemarkeerde delen voor coehoorncentraal.nl**+++++++

Arnhem's alternatief voor broedplaatsen

Arnhem kent weinig broedplaatsen, maar wel actieve kunstenaarsinitiatieven en culturele hotspots. Tot die conclusie kwam het publiek dat op 9 september op Kunstwerkplaats Schuytgraaf het forum met vertegenwoordigers van vijf Arnhemse initiatieven bijwoonde. Sinds het woord 'broedplaats' is toegeëigend door ambtelijke diensten en bureaus, die in opdracht van de gemeente broedplaatsen uit de grond stampen, zoals in Amsterdam het geval is, is het woord besmet geraakt. Het wordt geassocieerd met het inzetten van kunstenaars als instrument om de cohesie in sociaal zwakkere wijken te verbeteren, om de rafelranden van de stad te fatsoeneren, kortom om verwaarloosde gebieden nieuw sociaal-cultureel en economisch leven in te blazen. Of zoals Charles Landry het zegt in *The Creative City: A Toolkit for Urban Innovators* (2000): kunstenaars zijn regenerators, explorers, kickstarters van gentrificatieprocessen. Maar wil de kunstenaar wel geassocieerd worden met gentrificatieprocessen? Wil men zich laten gebruiken voor deze doeleinden? Deze vragen kwamen aan de orde tijdens forum, dat op initiatief van Open Monumentendag Arnhem plaatsvond. Hiermee werd invulling gegeven aan één van de subthema's van Open Monumentendag dit jaar: buitenlui - naast boeren en burgers.

Tijdens het forum werden de vijf panelleden voorgesteld als 'buitenlui' met verwijzing naar mensen die in een ver verleden rechteloos waren en een rondreizend bestaan leidden. Dit in tegenstelling tot de burgers en boeren. Hoewel vogelvrij, bood hun risicovolle leven tegelijkertijd een zekere vrijheid en autonomie. Is dat niet wat kunstenaars aanspreekt die een vrijstaat oprichten, een werkplaats, een culturele enclave, ook al moeten ze die bij wijze van spreken 'morgen' weer ergens anders opzetten? Kunstenaars op zoek naar goedkope atelierruimte zijn altijd gewend geweest aan gedwongen verhuizingen. Zeker beeldhouders, zoals op Kunstwerkplaats Schuytgraaf, die veel ruimte nodig hebben, en vaak in loodsen of in de open lucht werken. Hoewel deze situatie al decennia lang bestaat, roept de nieuwe, in veel steden populaire tendens van broedplaatsen nieuwe vragen op en laat kunstenaars en vormgevers vooral voelen dat ze onvrijwillig de wegbereiders zijn geworden voor de vestiging van meer welgestelde mensen. Veel kunstenaars van nu, of ze nu uit zijn op goedkope atelierruimte of in collectief verband proberen bottom-up een initiatief op te zetten, belanden in een schizofrene situatie. Hun kwaliteiten als wegbereiders, zelfs als quasi neo-liberale modelburgers, die creatief, probleemoplossend en flexibel zijn, daarnaast out of the box kunnen denken, worden gebruikt, soms zelfs geroemd, maar de grens tussen gebruik en misbruik is vaak uiterst dun. Kunstenaars realiseren zich vaak onvoldoende dat zonder hen er geen broedplaatsen zouden zijn. Misleid als ze worden door stedelijke ontwikkelaars die met groot elan broedplaatsen lanceren alsof het allemaal aan hun creativiteit te danken is. Intussen verandert er weinig in de financiële situatie van de kunstenaar, terwijl andere partijen er wel bij varen. De kunstenaar legt zich erbij neer en gaat, zodra het - altijd tijdelijke - contract afloopt, weer op zoek naar een nieuwe werkruimte.

Voor het forum waren vijf onderling heel verschillende Arnhemse initiatieven door Open Monumentendag benaderd. Kunstwerkplaats Schuytgraaf, dat als gastheer op deze middag fungeerde, is primair een woon- en werkgemeenschap van beeldhouders. Code Rood is de organisatie die op Buitenplaats Koningsweg tot voor kort op één zaterdag in de maand een breed opgezet cultureel programma organiseerde. Coehoorn Centraal, een initiatief van twee Arnhemmers, beheert een terrein tussen station en stadscentrum bestaande uit een conglomeraat van zeven panden die vijf jaar geleden nog leegstonden; het is uitgegroeid

tot een alternatief ondernemersproject. Motel Spatie is ontstaan uit Locatie Spatie en wordt nu vooral geassocieerd met een Artist in Residence programma, maar is meer dan dat; het is gehuisvest in de naoorlogse woonwijk Presikhaaf. Tot slot Vrijstaat Thialf, een ontmoetingsplek voor bewoners van twee oude stadswijken van Arnhem, Het Broek en het Spijkerkwartier, met een bouwspelplaats en een brasserie.

Ten tijde van het forum verkeerden drie van de vijf initiatieven in onzekerheid wat hun toekomst betrof. Kunstwerkplaats Schuytgraaf weet dat het binnen één jaar moet vertrekken. Code Rood bezint zich op een nieuwe toekomst, nu de kunstenaars Buitenplaats Koningsweg hebben verlaten en projectontwikkelaars het terrein gaan ontwikkelen. Ook de toekomst van Coehoorn Centraal, de derde deelnemer, was ten tijde van het forum onzeker; inmiddels is er met de Gemeente Arnhem overeenstemming bereikt en zal het doorgaan op de bekende locatie met het faciliteren van meest jonge (culturele) ondernemers. Motel Spatie zit voorlopig nog goed op haar locatie in Presikhaaf en ook Vrijstaat Thialf kan rustig doorgaan met het uitvoeren van plannen om het Thialf terrein verder cultureel en sociaal in te vullen, waarbij de aandacht de komende jaren vooral gericht zal worden op jongeren en ouderen. De geschiedenis van deze vijf initiatieven verklaart voor een deel hoe zij zich zelf nu zien en hoe zij in de discussie staan over broedplaatsen als instrument van stedelijke vernieuwing.

Van deze vijf initiatieven is Vrijstaat Thialf de oudste, tenminste als de voorgeschiedenis van 'de Vrijstaat' wordt meegenomen. Deze geschiedenis werd geactualiseerd toen twee Arnhemmers, Erik Vos en Richard Derks, negen jaar geleden een prijsvraag wonnen om een toegang te ontwerpen voor dit terrein. De prijs was in het leven geroepen door de jubilerende Dullertsstichting. Deze stichting, genoemd naar Willem Hendrik Dullert (1817-1881), jurist, lid en voorzitter van de Tweede Kamer, is in 1882 opgericht om zijn erfenis te besteden aan goede doelen. Dullert, en later de stichting hebben veel voor Arnhem betekend. De prijs werd gebruikt om een nieuwe entree te maken voor het oude zwembad Thialf terrein. Het zwembadgebouw werd gerenoveerd en het omliggende terrein ontwikkeld. Voor de Vrijstaat werd een grondwet geschreven door het Stedelijk Gymnasium, een vlag ontworpen door leerlingen van de Hugo de Grootschool en een volkslied gecomponeerd door Andries van Rossem. Sinds de oprichting van de Vrijstaat wordt een krant uitgegeven; nieuwe edities verschijnen nog steeds. Elk jaar is er een samenkomst van alle buurtbewoners rond een kerstboomverbranding. De Vrijstaat huurt het gebouw van de gemeente en verhuurt het commercieel door aan de uitbater van een brasserie op het terrein. Zo rendeert het Dullertgeld om leuke dingen te doen op Thialf. En dit alles om de sociale cohesie te bevorderen op deze plek waar bewoners van twee wijken met een andere bevolkingsstelling elkaar treffen.

Niet alleen Vrijstaat Thialf in naam en geschiedenis herinnert aan tegenculturele bewegingen. Ook de Kunstwerkplaats Schuytgraaf en Motel Spatie hebben beide banden met de kraakbeweging. Vijfentwintig jaar geleden kraakte de Kunstwerkplaats (KW 37) enkele panden op een voormalig militair terrein aan de Koningsweg in Arnhem. Er was behoefte aan werkruimte voor beeldhouwers, iets waarin de SLAK, de organisatie die in Arnhem en omgeving ateliers aanbiedt, niet kon voorzien. Na jaren daar gevestigd geweest te zijn, moest KW 37 verhuizen, wederom naar een militaire locatie, de Saksen Weimar kazerne. Inmiddels zit men al weer acht jaar op Schuytgraaf, de voorlopig laatste grote nieuwbouwwijk in Arnhem Zuid. Er wordt niet alleen op Kunstwerkplaats Schuytgraaf gewerkt, maar ook gewoond. Diverse randactiviteiten, in samenwerking met onder andere ArtEZ en het op kunsteducatie gerichte Kunstbedrijf, maakt dat de werkplaats zichtbaar is voor de wijkbewoners. Motel Spatie is onder de naam Locatie Spatie tien jaar geleden

gestart. Aanleiding was de sloop van zestig ateliers en de confrontatie met grote leegstand. Er was dringend behoefte aan herhuisvesting en vanwege de leegstand en het kraakverbod zocht men naar een 'beschikbare' en geschikte ruimte, waar in eerste instantie de kunstenaars die in de wijk geworteld waren geraakt, konden werken. Er werd nadrukkelijk niet gekozen voor huren of voor anti-kraak. Het oog viel op een leegstaand jongeren centrum, waar het samen met een al bestaande Turkse muziekschool introk; zo ontstond al snel een levendig cultuurcentrum met ongeveer 200 bezoekers per week. Toen het pand na twee jaar gesloopt moest worden, is men verhuist naar een garage waar ze anderhalf jaar hebben gezeten om vandaar, na veel protest, te vertrekken naar de veel stabielere situatie van een in 1965 gebouwde openbare bibliotheek in Presikhaaf. Voor de naam Motel Spatie is gekozen toen een Artist in Residence programma gestart werd, met behulp van een nieuwe gemeentelijk subsidie. Sindsdien is Motel Spatie in toenemende mate internationaal actief. Behalve reguliere activiteiten zoals de vrijdagmaaltijd voor ieder die maar wil, is het ook een centrum geworden voor Zinecultuur en de huisvesting van een collectie van 1200 in kleine oplage gekopieerde Zines.

Code Rood was zoals gezegd tot voor kort verbonden met Buitenplaats Koningsweg om op het terrein waar kunstenaars gehuisvest waren eens per maand een cultureel programma aan te bieden, verspreid over het hele, voormalig militaire terrein. In het culturele programma werden al bestaande culturele activiteiten geïntegreerd, zoals boekpresentaties. Verder zijn er steeds kleine tentoonstellingen - naar schatting zo'n 250 - en installaties te zien geweest.

Coehoorn Centraal bundelt op één locatie diverse culturele en economische activiteiten maar fungeert tevens door het kleine park en succesvolle eetcafé als een ontmoetingsplek voor diverse bevolkingsgroepen. De kantoorruimtes in de panden worden gehuurd van de gemeente en door de initiatiefnemers doorverhuurd aan startende ondernemers. Het plan dat recentelijk aan de gemeente is voorgelegd, behelst de verkoop van de kantoren tegen taxatieprijs. Dat plan kan nu uitgevoerd gaan worden.

Tijdens het forum tekende zich al snel een tweedeling af tussen aan de ene kant Coehoorn Centraal en aan de andere kant de vier overige initiatieven. Dit ondanks het feit dat ze ook veel gemeen hebben, zoals bestaansonzekerheid, de wens om voor de directe omgeving een rol te spelen op zowel sociaal als cultureel gebied en het gevoel allemaal ingesprongen te zijn op 'lege plekken' in de stad. Het woord 'ontmoetingsplek' viel ook vaak; één van de functies waarin ze zich allen herkenden. Alle initiatieven beschikken over horeca voorzieningen, van redelijk primitief tot alternatief huiselijk of eigentijds grootstedelijk. Ook hebben ze in theorie ongetwijfeld veel gemeen: als instelling of als bewoner/gebruiker behoren ze tot het precariaat, de klasse van free-lancers optima forma, niet armlastig per se maar wel kwetsbaar. Tegelijk zijn het onmisbare deelnemers aan een creatieve stad. Maar niemand wil zich als broedplaats profileren en daarmee als instrument van een nieuwe politiek.

In de loop van het gesprek werd steeds duidelijker dat het verschil hem vooral zit in de opstelling tot de gemeente en het economisch verkeer van deze tijd, het vastgoed inbegrepen. Hierbij speelt het zelfbeeld, dat wil zeggen het beeld dat de instellingen hebben van de rol die men kan maar vooral wil spelen in deze neo-liberale samenleving, een cruciale rol. In Coehoorn Centraal zijn kleine ondernemers gehuisvest, die hoewel ze zich willen onderscheiden, dat niet doen met een label als '(geëngageerde) autonomie', iets waarin de anderen zich in meer of mindere mate herkenden. De twee oprichters van Coehoorn Centraal, Paul de Bruijn en Peter Groot, zijn niet alleen de bedenkers van het veel geroemde format Coehoorn Centraal, maar ook degenen die gesprekken en op soms

onconventionele manier, onderhandelingen voeren met de gemeente en andere partijen. Niet zonder succes zo bleek onlangs maar weer. Tijdens het forum maakte De Bruijn duidelijk dat men niet van plan was veel water bij de wijn te doen waar het ging om het door hen bedachte toekomstscenario. Hoewel zij zich vijf jaar geleden hebben geconformeerd aan de afspraak dat Coehoorn Centraal een korte levensloop zou hebben, keken ze stilletjes wel verder. Als het in die vijf jaar bewezen zou hebben dat de buurt levendiger was geworden, dat er economisch goede dingen tot stand waren gebracht, dat zou men er toch moeten kunnen blijven! Dat moment van evaluatie is onlangs bereikt en hun eigen positieve ervaringen, die overigens breed gedeeld worden, zijn zo de inzet geworden van de onderhandelingen. Het zelfbewustzijn >van het project uit zijn woorden sprak werd door enkele sprekers uit het publiek als voorbeeld voorgehouden aan de vertegenwoordigers van de andere initiatieven. Dat de opstelling van de anderen verschilt is gemakkelijk te verklaren vanuit hun ontstaansgeschiedenis. Zoals de initiatiefnemer van Locatie en Motel Spatie Claudia Schouten duidelijk maakte: hun handelen wordt in belangrijke mate ingegeven door het krakersverleden, door hun kritische houding ten aanzien van leegstand en de speculatie met vastgoed. Ze wees erop dat de broedplaatsen van nu doorgaans gelegaliseerde krakerspanden zijn. Het zelfbewustzijn van Motel Spatie verbindt engagement aan de ene kant met behoud van autonomie aan de andere kant.

Voor de kunstenaars op Kunstwerkplaats Schuytgraaf telt autonomie minder als een ideologisch waarde; het wordt eerder gezien als logische consequentie van een manier van leven. De bezoekers van het forum konden met eigen ogen zien hoe hier op een stukje ruwe natuur geleefd en gewerkt wordt, zonder dat de gebruikers zich al te veel bekommeren om maatschappelijke conventies. Wie het kent maar ook wie er voor het eerst rond loopt, raakt begeistert en wil mee strijden voor behoud. Vandaar ook de reactie uit het publiek: waarom moet dit weg als het nog steeds een bruisende plek is? Waarom slaafs tijdelijke contracten accepteren, waarom niet eisen dat men mag blijven zolang het initiatief van waarde is?

De discussie over broedplaatsen en gentrificatieprocessen is aangewakkerd door architectuurhistoricus Roel Griffioen met zijn recent gepubliceerde publicatie *De Frontlinie* (2017). De titel verwijst naar een militaristische term, overigens net als de term 'avant-garde', dat duidt op voorhoede is het een woord dat nu in een ander licht komt te staan. Frontlinie staat voor een gevechtlinie waar gestreden wordt tegen de status quo, tegen burgerlijkheid en voor behoud van creatieve ontplooiing. Griffioen baseert zijn analyse van de huidige situatie op hoe rond broedplaatsen kunst, stedelijke planning en economie met elkaar verbonden zijn geraakt. Hij richt zich vooral op Nederland, in het bijzonder Amsterdam waar Griffioen 'antikraak' gewoond heeft voordat hij naar Antwerpen verhuisde. Van de genoemde driedeling is de economie het belangrijkste, maar hoewel men zich dat realiseert, zien de gebruikers daar toch het liefst aan voorbij. Zij die gebruik maken van goedkope woon- en werkruimte, waaronder Griffioen zelf, sluiten hun ogen voor de consequenties op de langere termijn van de huurcontracten en - rechten die ze hebben geaccepteerd. Deze leiden uiteindelijk tot uitholling van de grondrechten van woon-, werkgelegenheid en culturele ontplooiing, zo concludeert Griffioen in een interview met Joram Kraaijeveld, inhoudelijk directeur van Platform BK, in *Metropolis M* (nr. 3, juni/juli 2017). In zijn boek en dit interview noemt Griffioen enkele Amsterdamse voorbeelden van gaten in de stad die, nadat kunstenaars er een tijd gewoond en gewerkt hadden, de aandacht van investeerders gingen trekken en vervolgens voor tientallen miljoenen euro's eigendom werden van vastgoedconglomeraten.

In zijn boek trekt Griffioen het tegelijk breder door erop te wijzen dat de geschetste situatie tekenend is voor het neo-liberalisme. In termen van het thema van Open Monumentendag 'Boeren, burgers en buitenlui' zou je kunnen stellen dat terwijl de burger eertijds bescherming geboden werd in ruil voor gehoorzaamheid, iets wat niet gold voor de buitenlui, ook de burger vandaag geconfronteerd wordt met een afname van bescherming en een toename van onzekerheid. Precariaat wijst zeker niet alleen op de economische maar ook op de existentiële kwetsbaarheid en de afhankelijkheid van de liefdadigheid van anderen.

Dit treft niet alleen de kunstenaar en vormgever, de buitenlui van nu, maar ook de freelancer en in de grote steden meer in het algemeen mensen in de lagere inkomensgroepen. Een recent rapport van het Centraal Bureau voor de Statistiek laat dit duidelijk zien. Het is pijnlijk dat de kunstenaar in dit proces voorgesteld wordt als een ideaaltypische neoliberale werknemer. Verhelderend is het interview dat Roel Griffioen had met Pascal Gielen, opgenomen in *De Frontlinie*. Gielen die eerder verbonden was aan de Rijksuniversiteit Groningen en daar leiding gaf aan het onderzoekscentrum Arts in Society, werkt inmiddels in Antwerpen waar hij hoogleraar is geworden aan het nieuwe Antwerp Research Institute for the Arts en waar hij een onderzoek leidt getiteld *Sustainable Creativity in the Post-Fordist City*. Gielen's opvatting raakt aan die van Luc Boltanski en Eve Chiapello die in hun in 1999 bij Gallimard uitgegeven boek *Le nouvel esprit du capitalisme* deze ontwikkeling al signaleerden. De afgelopen jaren zijn er talloze publicaties verschenen over dit onderwerp en het centrale begrip 'precariteit'; een aantal daarvan wordt in de essaybundel *De Frontlinie* genoemd (deze is te downloaden).

Terug naar Arnhem. Het Modekwartier wordt kort in *De Frontlinie* genoemd. Griffioen noemt het als een voorbeeld waarbij men én de leegstand heeft aangepakt én de volkswijk Klarendal een beter imago heeft gegeven. Volkshuisvesting vroeg hier aan vormgevers mee te denken over de mogelijkheden van de wijk. Dat heeft geresulteerd in de vestiging van tientallen bedrijfjes en winkels van modeontwerpers en product designers aan de hoofdwegen van Klarendal. Het ging hierbij om de hergebruik van bestaande panden tussen de huizen. Deze integratie is één van de kwaliteiten; het karakter van de wijk is niet aangetast maar er is wel veel levendigheid bij gekomen. Griffioen noemt het niet als voorbeeld van gentrificatie en dat lijkt mij juist, gezien de intentie en hoe het tot op heden is ingevuld. Het past ook zeker niet onder de noemer 'broedplaats', omdat hier nadrukkelijk gestreefd is naar een duurzame toevoeging aan de wijk. Bij Coehoorn Centraal, dat van veel recenter datum is, lag het initiatief en ligt de regie bij twee individuele personen. Dat onderscheidt Coehoorn Centraal eveneens van 'broedplaatsen'. Op kleine schaal profiteert Vrijstaat Thialf ook van een stadsbestuur dat koos voor toekomstbestendigheid en waardoor Thialf zich los heeft kunnen maken van de charitatieve oorsprong van zijn bestaan. Motel Spatie is tevreden over de huidige locatie, maar gaat verder in de wetenschap dat het een huurcontract met een opzegtermijn van drie maanden heeft. De Kunstwerkplaats en Code Rood blijven voorlopig de buitenlui die hun biezen gaan pakken.

De nadruk is gelegd op 'precariteit', maar de aanbeveling voor de toekomst moet zijn 'duurzaamheid'. Gielen spreekt van *Sustainable Creativity in the Post-Fordist City*. Dat kan niet anders dan een gezamenlijk project zijn waar meerdere partijen bij betrokken moeten worden. Het forum bracht instellingen bijeen die elkaar vaak nauwelijks kenden. Het zou voor de toekomst aan te bevelen zijn dat het niet bij deze ene gelegenheid blijft, maar dat het structureel tot een uitwisseling van ideeën en ervaringen komt; herkenbaar als netwerk en als discussieplatform. Een ander doel zou moeten zijn om anderen,

waaronder zeker het lokaal bestuur, te overtuigen van de waarde van duurzame culturele initiatieven. Een langere termijn focus is daarbij een voorwaarde. Kortlopende contracten moeten taboe verklaard worden en de initiatieven moeten de tijd krijgen om zich te ontwikkelen en hun waarde voor de stedelijke cultuur te bewijzen. Een van de kunstenaars uit het publiek toonde zich tijdens het forum optimistisch: de stad Arnhem leent zich ervoor om tot een vooruitstrevend cultuurbeleid te komen gezien haar artistiek potentieel, maar ook omdat de lijnen in deze middelgrote stad kort zijn. Aan Arnhem om een alternatief alleen al voor het woord 'broedplaats' te bedenken.

Marga van Mechelen
18 november 2017